

J. Millàs Vallicrosa

ELS JUEUS I LA CULTURA
CATALANA MEDIEVAL

ELS JUEUS I LA CULTURA CATALANA MEDIEVAL

A Joan Estelrich ben afectuosament

El propòsit de publicació d'una «Biblioteca hebraico-catalana», de la qual els inicis són ja a l'abast del públic, i la necessitat ineludible de veure la nostra cultura romànica posada en relació amb les altres cultures que es donaren a la nostra terra — aquesta era una de les idees directius capitals que professava el nostre mestre Antoni Rubió i Lluch —, podran il·legitimar l'escaïença d'aquestes línies. En tal cas, elles aspiren a donar una visió general de la trajectoria seguida per l'esperit hebraic a les terres germanes de Catalunya, Lengüadoc i Provença, durant bona part de l'Edat Mitjana, a l'ensem que per veure la forta empremta que aquell esperit exercí en les cultures maternes.

Qui diu cultura, vol dir activitat intel·lectual en funció d'especulació investigadora o d'emoció sentimental; és clar que també s'hi ha d'incloure l'activitat pràctica, de docència, d'exposició o paràfrasi, que és una posició correlativa d'aquelles primeres.

Avui dia, els infinits camins afresats per aquesta activitat intel·lectual, són del tot destriats, i formen una veritable xarxa més o menys coordinada.

Però, en dir cultura medieval, sobretot si ens referim a la científica, estem lluny de tot això que vol dir plenitud i estructuració: estem sols en els primers assaigs, en els primers passos, en els quals l'esquifidesa de l'horitzó solia portar, massa sovint, a síntesis prematures. Sobretot la mateixa posició cultural, científica, patia encara de tots els defectes propis de la infància, i així projectava enfora allò que només eren imatges subjectives, i els donava un transcendentalisme metafísic; la pruija afectiva molt sovint desbancava la callada i pensativa raó, i així un foll misticisme suplantava la humil i serena equació que les coses, per voltes, ens descobriren.

Hom no cregui, però, que tota l'Edat Mitjana sigui això: una infància. No. L'Edat Mitjana, com cap altra Edat, no podria ésser estancament, sinó un ritme, un desenvolupament. En l'Edat Mitjana marxem d'una infància a una joventut, per després arribar a una plenitud; el ritme intern dels corrents i contracorrents, els camins de l'esperit que hom sorprèn difícilment entre les agitades aigües, obeeixen substancialment a la mateixa llei que en els temps presents la llei de la continuïtat i obstinada interrogació dels mons extern i intern en la connexió dels quals ens trobem. La imatge, doncs, que ens presenta la dita Edat és la mateixa que la dels temps actuals, descarregada, en veritat, d'un sector de temps, però orientada vers els mateixos objectius.

La llei de l'esperit que hem assenyalat ens explica aquella forta unitat amb què se'ns presenten, durant tota l'Edat Antiga i l'Edat Mitjana, les diverses posicions culturals, particularment les científiques. Hom era als començaments de la interrogació de les coses, i aquestes, percebudes en poc relleu encara, s'ordenaren massa fàcilment als punts de vista interiors Tingui's en compte, a més a més — i per tal de valorar bé aquest aprenentatge —, que hi hagué pobles que ni tan sols es preocuparen d'acabar-se científicament amb les coses, i de sotsmetre-les a aquest procés espiritual; altres activitats, la mercantil o la política, els ho impediren. Pensi's en el poble fenici, respecte de la primera, i en els pobles assiri o romà, respecte de la segona.

Un dels fogars més grans de cultura fou tothora la vall del Nil i les terres baixes de la Caldea; una certa prosperitat material és favorable al bon conreu de l'esperit. Els grecs aprenueren d'aquells dos pobles i elevaren a un més lògic sistema les concepcions d'aquells, feixugues de mites. Però, on la ciència es féu tècnica, experimental, independent

d'una filosofia sintètica, fou en l'àuria escola d'Alexandria, la que hom podria anomenar filla de l'abraçada de les tres parts que formaven el Veil Continent: africana pel lloc, asiàtica per la major part dels seus habitants, i europea o grega pel llenguatge. Es aquesta noble escola alexandrina la que empalma les dues edats: antiga i mitjana. Ella suplí la deficiència científica de Roma i pogué adocrinar les joves generacions cristianes de Siria i Asia Menor.

A la caiguda de l'Imperi, l'Europa occidental estava del tot incapaçada per a una seriosa educació científica, puix que era absolutament separada de les fonts i conductes per on podia arribar-li aquella. No la hi podia proporcionar la tradició llatina, puix que Roma no podia donar el que no tenia. Aquesta aterridora orfanesa científica, aquesta ineptitud, si no innata, volguda d'intent, que algun historiador sol posar com una de les concauses de la davallada de l'Imperi, feren que alguns autors llatins volguessin salvar als conceptes més elementals de cultura científica, i redactessin aquelles enciclopèdies, on l'ampia i extensió de l'obra estan en raó inversa de la seva qualitat: un infantilisme quasi irresponsable catalogant un seguit de dades sense ombra de discerniment crític. Aquest era el llegat científic que la tradició llatina — a part alguna escadussera i tardana traducció del grec — lliurava als homes més cultes — o sia els clergues — de l'alta Edat Mitjana.

Trencades gairebé les relacions entre Roma i Bizanci, no era possible, doncs, cap educació seriosa de l'occident europeu; a més, les trasbalsades agitacions polítiques que Europa experimentà, havien de fer encara més difícil la tasca. Carlemany va voler restaurar l'antic Imperi, i s'esforçà per renovar l'antiga cultura; es valgué de clergues hispànics i, sobretot, irlandesos, car aquests últims eren els que més fidelment havien conservat la tradició clàssica. Però tot fou endebades. Les lluites dels carolingis i les ferotges incursions d'hongaresos, normands, etcètera, feren de l'Europa dels segles IX i X, un immens camp de tenebres i de barbària. Es el veritable segle de ferro.

Gents estranyes, vingudes d'Orient, eren les encarregades d'iniciar i educar Europa en les disciplines científiques, en aquelles disciplines madurades al calor de l'escola d'Alexandria. Elles establiren el front

que no havia volgut establir Roma. Aquell mesclatge de races que bullia a la bella ciutat d'Alexandre, i que suara parlava grec, ara parlava àrab, i un formidable corrent místic l'impelia d'Orient a Occident. Les baixes terres de Caldea i les altes de Pèrsia, conservaven i feien progressos amb heroic fervor, les ciències filles d'Alexandria: Astronomia, Geometria, Medicina i, àdhuc, les pseudo-ciències, com la Màgia i l'Astrologia. A les Corts fastuoses i brillants dels califes de Bagdad, una emulació científica congregava cristians siríacs, pagans sabeus, jueus i perses, d'altrosos de conquerir el favor dels prínceps, amb els progressos de les ciències. Tota la ciència alexandrina, i part de l'índica, fou traduïda a l'àrab, i nous tractats i experimentacions vingueren a enriquir-la més i més. Els llevats d'aquesta ciència d'Orient, impulsada magníficament a Bagdad, foren importats ben prompte al Califat cordovès, i d'ell als naixents Estats cristians de la Península.

De com Catalunya se'n beneficià primerament, i del paper directe dels jueus, en parlarem en un altre article, si a Déu plau.

J. MILLAS I VALLICROSA

II

Als inicis de la reconquesta de Catalunya, en formar-se la que després havia d'ésser brillant nacionalitat catalana, la nostra terra era fronterera espiritual entre dues cultures. D'una part, la cultura carolíngia, que buscava assentar-se sobre bases clàssiques, i la qual precisament estava alimentada per homes de la nostra Marca, entre altres; la tradició llatino-visigòtica entrà així, pel nostre conducte, a informar, en part, les escoles àuliques de Carlemany. Aquesta cultura carolíngia, — que no reeixí en la mesura del desig del seu fundador —, era predominantment religiosa i literària: les disciplines bíbliques i el trivium formaven el seu principal bagatge, i encara hom aprenia el trivium sols com una eficac propedèutica a les ciències religioses.

Molt altra era la cultura que pel sud enfrontava amp la nostra Marca, o sia la cultura hispano-musul-

mana, fillola de la de Bagdad. Després de vèncer els obstacles forçosos de l'ambient, o sia el tradicionalisme tancat i autoritari i la malevolença de la plebs inculta, les nobles i lliures disciplines científiques, d'estirp greco-oriental, havien pogut implantar-se a la vall del Guadalquivir i a les hortes feracíssimes de Llevant. Això passava a la fi de l'Emirat i principi del Califat cordovesos, o sia a l'encavalcament dels segles IX i X. Tota la formidable prosperitat material del Califat i les ànsies d'emulació amb l'Orient, coadjuvaren a aquesta felicitat importació de cultura.

Per a comprendre més encara aquesta ràpida formació cultural dels nostres musulmans, cal tenir en compte la gran unitat que aleshores formava el món musulmà, unitat d'índole patriarcal, familiar, que portava continuament un doble corrent de mestres i deixebles d'Occident a Orient i viceversa.

No cal parlar de l'acció utilíssima dels jueus en tot aquest comerç d'idees, puix que ells, en moviment constant des de Pèrsia a Espanya, foren iniciadors de moltes Corts en les nobles disciplines científiques. Recordi's que el primer ministre d'Abderraman III fou el jueu Hasdai ben Saprut, poliglota eminent, i que exercí un fort mecenatge científic i literari entre els seus. Al seu temps arribaren a Còrdova, per la via de Cairuan, molts llibres d'astronomia i de còmput de les neomènies.

Tot això féu que a Còrdova, a la primera meitat del segle X, hi haguessin veritables escoles de formació tècnica en Astronomia, Matemàtiques, etc.; hom feia observacions i experiments amb els nous instruments que a Bagdad i Harrau s'havien inventat o perfeccionat. Cal reconèixer que els musulmans eren uns consumats artífexs en la construcció d'astrolabis, quadrants i rellotges i altres aparells de medicació. Les necessitats d'orientació de les seves mesquides i de fixació de les hores canòniques del rís, els portaven a una sèrie d'observacions i càlculs astronòmics.

Tal era el balanç de les dues cultures que confinaven amb la Marca.

Els primers esforços d'aprenentatge d'aquesta, ¿amb quina de les dues tindrien relació? ¿Es desentendrien de l'una per aficionar-se sols a l'altra? ¿Era humanament possible això? En aquest punt s'ha de dir que sovint la crítica històrica ha pecat de precipitada, decantant-se prematurament a favor d'una o altra de les dues cultures veïnes. Tal com està encara de deficient l'estudi dels documents culturals d'aquesta època, és difícil donar una resposta categòrica; el que cal és fer progressar la informació documental per tal de tenir més elements de judici.

Es clar que la dependència franca que tenia Catalunya havia de traduir-se en un corrent literari que proveís de manuscrits els escriptors dels nostres cenobis; però també, per altra banda, la continuïtat de les nostres terres amb les altres de la Península, feia que bells manuscrits mosaràbics, elaborats en terres hispàniques o «terres de moros», lluïssin, en bell contrast, junt als primers. Al gloriós cenobi de Santa Maria de Ripoll, urna sacra de la nostra cultura, eren bastants els manuscrits que procedien de terres endins de la Hispània, i a això cal afegir, encara, l'alta qualitat dels esmentats manuscrits. Sovint als marges d'aquests còdexs hi ha paraules o frases en caràcters aràbics, que denuncien, llur origen, i la familiaritat de l'escriba cristià amb aquella llengua.

Si bé la gran majoria d'aquets còdexs d'origen mosaràbic, com fets per clergues i amb destinació a uns altres clergues, eren referents a matèria d'escripturística, exèvesi o de tradició clàssico-llatina, també alguns que altres eren referents a disciplines del tot mores, que transcendien al món de la cultura llatina; són manuscrits on es posa en llengua llatina, d'una baixa llatinitat, conceptes i tractats d'estirp oriental; nocions i mètodes d'astronomia, matemàtiques i astrologia, derivades dels ensenyaments de les escoles aràbigues. Els dits manuscrits són empedrats de paraules aràbigues i hebraïques, de fluctuant transcripció; on encara hom pot endevinar la pro-

nunciació vulgar de la llengua traduïda. Aquests manuscrits, pocs en nombre, però escampats pels principals cenobis de l'Occident europeu, en múltiples i variades còpies, representen la primera arribada a Europa de les idees de ciència experimental; són el primer ferment que havia de desvetllar Europa de la seva llorda passivitat davant la natura i posar-la en situació activa. Ells representen, doncs, una fita gloriosa dintre de l'educació científica de l'Occident europeu.

Es molt probable que les dites traduccions fossin fetes per un clergue cristià mosaràbic, o bé un jueu coneixedor de les llengües orientals i del llatí o dels romans.

Junt a aquest primer període d'importació a Europa de les ciències naturals, treballades en terres de musulmans, cal registrar un segon període, i és la formació de veritables escoles de traductors, generalment entorn de jueus, clergues o conversos. Iniciada ja l'Europa en el noble afany de saber, enviava a la Hispània els seus més afanyosos i estudiosos clergues, per tal de poar en les fecundes aigües de les nostres escoles. Així a Barcelona, a mants llocs de la conca de l'Ebre, i sobretot a Toledo, acudiren molts clergues d'Itàlia, França, Germània i Escòcia, en busca dels bells llibres plens del misteri de la nova ciència. Es traduïa de l'aràbic i també de l'hebreu; es parafrasejava i també es resumia. Al principi es cercaven preferentment llibres d'astronomia, matemàtiques, medicina, astrologia; després ja s'aficionaren més a la filosofia.

Barcelona fou un dels primers centres d'aquests traductors, i la figura que sembla presidir tota aquesta tasca és la del Rabí Abraam bar Hiia, dit el Príncep, les obres del qual són de principis del segle XII; compongué, en un bell hebreu, una sèrie d'obres de caràcter matemàtic i astronòmic, filosòfic i exegetíc; en ell troben ressò les idees d'un neo-platonisme agermanat amb la Bíblia, i els mètodes astronòmics dels princi-

pals autors aràbics. A més, traduí el llatí i ajudà clergues estrangers a passar mantes obres aràbigues i hebraïques al llatí. La influència que aquestes traduccions exercien en la incipient cultura europea fou decisiva sobretot en Geometria i Astronomia. Algunes de les seves obres originals s'han tingut com a clàssiques en l'ensenyament de les escoles hebraïques fins ben avançada l'Edat Moderna.

En un altre article veurem els corrents del racionalisme aristotèlic, a través dels nostres jueus, i la relació amb la cultura cristiana.

J. MILLAS I VALLICROSA

III

Entre els diversos sistemes filosòfics amb què es trobaren els musulmans, foren el neo-platonisme i l'aristotelisme els que merequeren llurs preferències. El fort realisme de les races semítiques, llur temperament més afectiu que lògic, i llur qualitat de deixebles de l'escola d'Alexandria les havia d'inclinar forçosament cap a les concepcions, folgades de misticisme i de poesia, dels neo-platònics; llur religiositat s'hi avenia fàcilment, si hé les relacions entre un Déu transcendent i la seva humil criatura, en patissin sovint, per caure en un fanatisme. El fort impuls afectiu dissipava tota diferència substancial entre els termes de la relació afectiva, per a no reconèixer sinó un perenne i proteic fluir de la font primera, de la qual tot el demés venia a ésser el bressoleig dringador de les ones.

Aquest sistema panteïsta, de progenie neo-platònica, fou professat pels primers filòsofs aràbics o judaïcs, inconscients, potser, de la profunda heterodòxia que ell implicava. A aquest neo-platonisme succeí prest el culte fidel i obstinat d'Aristòtil, així que les obres d'aquest i els comentaris dels seus escoliastes passaren a la llengua aràbiga. Cal tenir en compte l'espectacle imponent que l'enorme enciclopèdia aristotèlica ha-

via de despertar als ulls admirats d'aquelles joves promocions. Aquella enorme bastida de l'esperit, que recull, estructura i lliga totes les coses; aquella posició freda de la raó, atenta sols a observar i descobrir les lleis dels fenòmens; aquelles concepcions, en aparença, tan justes i compaginables amb les dades de l'observació, semblaven ésser les definitives o, almenys, les que havien de donar el rumb a les ciències.

Durant bona part de l'Edat Mitjana, als ulls dels sectors científics i filosòfics del món musulmà o judaic, la ciència, la veritat especulativa era Aristòtil. Pensi's, ara, en la tragèdia que per a molts esperits això havia de suposar, tenint en compte l'absoluta heterodòxia que el sistema peripatètic suposa per a les tres religions revelades que predominaven al temps de referència: la jueva, la cristiana i la musulmana.

Aristòtil no estableix solament un report de deducció i inducció, no raona solament «a posteriori», sinó que, en el desig d'unitat que té tota filosofia, tendeix a donar una concepció, una teoria del món i de Déu, i res més apartat del Déu paternal i provident que es manifesta en revelació, que el Déu transcendent, deslligat en absolut de la criatura, que és el Déu d'Aristòtil. Un dualisme infranquejable, que no sap res de la relació amorosa, separa del tot els humans de l'Esser diví. Altres teories igualment i òbviamment heterodoxes es contenen en el sistema aristotèlic, i, malgrat això, un gran nombre de comentadors i parafrastes s'esforçaren d'acomodar-lo a la tesi i posicions de les religions revelades. Hom no podia deixar de cantar aquella formidable màquina científica. L'exègesi simbòlica dels passatges sagrats que, presos en sentit literal, pugnarien amb la doctrina aristotèlica, el forçament o la limitació de sentit de qualques principis, ajudarien a la concòrdia. També cabia refusar, en part, les conclusions més heterodoxes d'Aristòtil, tot i seguint, en general, el seu sistema.

Això féu, entre els nostres jueus, l'obra cèlebre de Maimònides: la Guia dels vacillants, la guia dels que dubtaven en el conflicte entre la raó aristotèlica i els ensenyaments de la Bíblia o el Talmud. Però la posició de concòrdia cercada per Maimònides, no era viable, era insostenible; hi ha coses que no admeten concòrdia. Si bé ell airejà la interpretació bíblica d'un misticisme desbocat i d'un literalisme eixorc, és cert que abusà de l'exègesi allegòrica i obrí la portella del racionalisme. En rigor, sacrificà la Bíblia a Aristòtil, i el que ell preparà, altres s'encarregaren de donar-hi compliment. Després d'ell, es dibuixaren dues tendències: La dels maimonistes, racionalistes, anti-talmudistes; i per altra banda, la dels anti-maimonistes, tradicionalistes. Tots ells extremaren la seva posició. Per als primers, Abraam i Sara no eren sinó símbols de la forma i de la matèria, per als segons, tota cosa de la Bíblia tenia un sentit absolut i ocult, i es lliuraren, així, a la Càbala. Aquestes lluites, que emplenen dos segles, tenen, per nosaltres, un màxim interès, perquè tingueren com escenari preferent les terres germanes de Catalunya i Provença.

En temps de Maimònides (segona part del segle XII), les aljames jueves de l'Andalusia s'havien dispersat a causa de la persecució fanàtica dels almuadís. Per això, moltes famílies jueves distingides s'havien refugiat a la part pirenenca o a Provença. Allí portaren els gèrmens de la cultura hispano-musulmana, i s'esforçaren en la labor gegantina de fer passar a l'hebreu, i d'aquest al llatí o al romanç, les principals obres escrites en llengua aràbiga. Les obres del gran mestre, de Maimònides, seguiren aquest procés, i ja no cal dir que el plet de l'aristotelisme malejà els ànims dels jueus de Catalunya i Llenguadoc. Aquest plet fou tant més agrament debatut, quan, en els dits països, els corrents culturals que predominaven abans, eren els d'un tradicionalisme

i d'una ortodòxia extremes. La part moral i ascètica, la tendència jurídica era la que, predominantment, s'emportava, les aficions literàries dels nostres jueus. Sobretot hi havia una petita comunitat, però gloriosa en noms il·lustres: la de Girona, que era el centre d'un fervent tradicionalisme i d'una exemplar fidelitat al Talmud.

Doncs bé: la topada dels dos bàndols fou per demés terrible i prolongada; la lluita tingué els seus pericodes, les seves pugues i les seves baixes. Pugnaven per l'aristotelisme o, més ben dit: pel racionalisme immoderat, la gran part dels traductors escampats des de Catalunya, pel Rosselló i Llenguadoc, a Provença; els esperits forts, als quals la tebiesa de la fe no impedia professar, per voltes, la màgia; escriptors satírics que no es podien avenir amb l'estretor de les pràctiques talmúdiques. Contra aquest es rebatien els esperits religiosos i tradicionalistes; els que volien sentir més que explicar o comprendre la Bíblia, els juristes ortodoxes, els moralistes, etcètera.

Una figura encarna poderosament aquest últim caire, i és la del Rabi de Girona, mestre N'Astruc de Porta, en hebreu Mossé ben Mahman, l'adhesió del qual al segon bàndol, assegurà a aquest una gran preponderància a les nostras terres. Esperit fervorós, poèticament exaltat, enamorat dels destins de la religió judaica, profund coneixedor de la Bíblia, va veure tot d'una els perills de la crítica racionalista, i enfront d'ella oposà una valoració efectiva, mística quasi, dels llibres sagrats; no defuig la crítica racional, però ama més la posició sentimental que pondera per intuïció generosa. El seu misticisme, potsar, ajudà les alucubracions exaltades dels cabalistes, dels quals Girona forní els primers noms, en aquesta època. Els dos bàndols s'excomunicaren mútuament, hom perseguí les obres de Maimònides i les de filosofia, hom demanà la cooperació del poder polític, i tot plegat portà a una litera-

tura de polèmiques, no ja sols entre jueus, sinó també entre jueus i cristians.

Aquesta etapa de la literatura dels nostres jueus és la que veurem en el pròxim i darrer article.

J. MILLAS I VALLICROSA

Durant tota la primera part de l'Edat Mitjana la situació dels jueus als estats cristians peninsulars, i en particular a Catalunya, havia estat ben passadora; el tracte que hom els donava era d'una humana tolerància i convivència. Depenien directament del poder real, i aquest vetllava contra les intromissions depredatòries de qualsevol altre poder; les aljames tenien jurisdicció sobre tots els seus membres; molt sovint el sobirà nomenava els seus batlles generals, en personalitats jueves distingides. Per altra banda, els jueus eren els grans creditors del poder real, i quan aquest organitzava qualsevol projecte bèl·lic, aquells eren els encarregats d'anticipar-li fons. En pagament d'això se'ls concedia, freqüentment, l'arrendament de serveis, el cobrament dels tributs etc. Afegeixi's encara el gran ascendent que molts jueus entrants a palau: metges o físics, astrònoms, ministres, etc., exercien o podien exercir sobre la disposició d'ànim del Rei.

Doncs bé: aquesta tan normal i humana convivència de les dues races, que tan honora la nostra història, comença a sentir alguna ensopegada cap a mitjan segle XIII, precisament quan la consciència jueva estava més treballada per les lluites entre maimonistes i antimaimonistes, en les quals, a petició d'un dels bàndols, fins hi intervingué el poder eclesiàstic i polític. L'Església, elevada a gran ascendència per alguns pontífexs del segle XIII, vetllava estrènuament contra el perill de l'heretgia — tan dogmàtica com social — que havia malejat les belles contrades de Llenguadoc i Provença. El racionalisme, que s'estenia entre molts sectors hebraics, no li podia ésser tampoc indiferent, i d'aquí que el poder eclesiàstic s'interessés activament en el plet de l'ortodòxia jueva. I no parà ja aquí la cosa, sinó que el fervor de catequesi prosselitista que animava les noves ordres religioses, les ordres mendicants, féu que es combatés no ja sols l'heretgia racionalista judaica, sinó el mateix judaisme, i que es perseguís el Talmud, per creure que contenia injúries contra la llei cristiana. Així es plantejava el gran plet de les polèmiques religioses entre jueus

i cristians que a Catalunya, sobretot, produí una activa literatura apolo-gètica. Això s'explica pel gran in-crement que ací tenien els jueus, per les fortes personalitats que hi pro-ducturen i per l'ambient elevat que hi havia

Molt sovint els mateixos impugna-dors del Talmud eren jueus conver-tits, que havien professat l'orde do-minicana, i en els quals la vehe-mència prosselitista era extremada. Quas sempre els punts subjectes a debat eren relatius als caràcters atri-buits al Messies, a l'època i cir-cumstància de la seva aparició; els textos base de l'argumentació eren passatges bíblics, generalment pro-fètics, i també passatges talmúdics o tradicions rabíniques. Eren sentèn-cies d'algun rabí de les escoles tal-múdiques de Palestina o Babilònia, ço que semblava coincidir amb al-guna circumstància favorable a la interpretació cristiana. En aquestes polèmiques, l'ofensiva, en general, patia de la banda cristiana, i, és clar, l'ofensiva sempre comporta més exigències i dificultats que la simple defensa. Si els fruits d'aquestes con-trovèrsies no solen ésser pel regular molt fecunds, és el cert que a la nostra terra hi hagué debats ce-lebèrrims, que una noble pruija prosselitista enfervoritza la literatura d'aquest temps, del segle XIII al XV.

El cèlebre mossè ben Nehman, de Girona, que ja coneixem, fou citat per Jaume I a sostenir una polèmica, davant la seva Cort, amb el convers Pau Cristià, i sembla que la vehe-mència de la polèmica privà que aquesta arribés a plenitud; ens n'han restat dues informacions, en llengua llatina i hebraica, respo-nent als dos punts de vista dels contendents. El Rabí de Girona aban-donà aviat la seva terra nativa i es dirigí a Palestina, efecte ja de la seva posició difícil davant l'Església, o bé del seu fervor judaic.

Els dominicans del nostre país des-entrollaven un gran pla de catequi-tzació de jueus i incros: organitzaven una escola de llengües i disciplines orientals. Fruit notabilíssim d'aques-ta activitat és l'obra cèlebre de F. Ramon Martí, «Pugio Fidei», la qual mostra una erudició pasmosa en teologia i exègesi judaica i aràbiga. En ella apareixen mantes cites de tradicions i comentaris abans per-duts, i que avui la crítica històrica va refent poc a poc. A Xàtiva també hom assajà d'organitzar una escola de llengües orientals, per a subvenir a les mateixes finalitats de prosseli-tisme. Aquest ardur apolo-gètic el veïem en el nostre Sant Ramon de Penyafort, en pregar a Sant Tomàs d'Aquino la redacció de les seves

«Summes» immortals

No cal recordar ací aquest propòsit per ésser prou notòria al cor de tots els catalans l'altíssima figura del solitari de Ronda i fundador de l'escola orientalista de Miramar: la figura de Ramon Llull, de la barba florida, ardentíssim d'amor al proïs-me infidel i amabilíssim en la locu-ció, tota cortès i franciscana.

El segle XIV accentuà més i més la corba d'hostilitat de l'ambient so-cial, en alguns sectors almenys, con-tra les influències jueves. Era la reacció popular contra la protecció real o de la noblesa. Per altra ban-da, en alguns estats europeus les violències de l'odi anti-judaic s'ha- via manifestat en expulsions i as-sassinats en massa. Fou a les dar-reries del segle XIV que esclatà a la Península aquesta onada malè-vola; començà a Andalusia, s'esten-dré per la part de Llevant, i en el nostre país, malarat la vigilància del Rei Joan I, irrompé amb estralls lamentabilíssims i irreparables. Fou una veritable commoció social, un tumult de les classes baixes, per a llancar-se sobre les riqueses dels jueus, amics i protegits de la no-blesa del rei. La conversió forçada o circumstancial al cristianisme fou el preu de la salvació de molts. A més, cal mencionar ací la creuada de Sant Vicens Ferrer, l'ardent ca-rite; del qual promogué moltes con-versions, sobretot al regne de Va-lència.

Si fins ací les dues religions ha-vien conviscut pacíficament, l'avenç destilant de sang que les passions socials havia obert, i el fet de la conversió de molts jueus havia de fer més difícil, per no dir impos-sible, tot propòsit de discreta tole-rància. L'Estat i l'Església havien d'esforçar-se d'apaivagar aquella efer-vescència popular. Per altra ban-da, els jueus mantinguts fidels a llur dogme, tiraven en cara als con-versos llur canvi de fe i escrivien obres afuades de lluita. No era pos-sible la pau. D'això vingué que l'Es-glésia persistís en els seus propòsits de prosselitisme, ço que ens explica la magna assemblea convocada a Tortosa per Benet XIII, a la qual acudiren els rabins de les principals aljames de la Confederació Catalano-Aragonesa, i per espai de dos mesos debateren els punts que els propugnava el convers Jeroni de Santa Fe. El resultat de la magna reunió fou la conversió de la major part dels rabins assistents. Des d'alesho-res les conversions augmentaren i la campanya de catequesi fou més in-sistent. Com deia Benet XIII, els motius de tolerància d'aleshores ja no eren els mateixos que abans.

Aquesta literatura polemística, tan fecunda en les nostres terres, és molt interessant, perquè ens mostra d'una manera vivíssima les posicions veritables del judaisme. Veiem com ja no procurava recolzar-se en una filosofia racionalista, com feia suara el maimonisme, sinó més aviat en motius de voluntat, ètics, en «motius del cor», com diríem emprant el lèxic d'ara. Així la religió no s'interferia ja amb la ciència experimental — recolzant-s'hi o topant-hi—, i aquesta, lliure de tot afany metafísic, s'havia fet més tècnica, més natural. Jueus de Catalunya i Provença eren els més destres cartògraf, i constructors de quadrants: «la ballestilla i la Vara de Jacob» feien progressar més l'acurament de les observacions astronòmiques. El ritme cultural era cada vegada més ascendent, i sols mancava una associació de circumstàncies favorables, perquè es projectés ple de llum i amb tota la frescor d'un renaixement. Dit renaixement de gustos pot acceptar-se en les lletres, però no en la ciència; sols, en tot cas, com una més forta tensió al seu ritme. Això ens explica l'afany amb què les primeres premses del segle XV i XVI llançaren als estudiants les obres cèlebres o no cèlebres dels jueus medievals.

J. Millàs Vallicrosa

20 juliol 1929